

دانشگاه سلمان فارسی کازرون

پایان نامه ی کارشناسی ارشد در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

دعا و مناجات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری

(اسرارنامه - الهی نامه - مصیبت نامه - منطق الطیر و دیوان)

به کوشش

فاطمه جهانگیری

استاد راهنما

دکتر سید محتشم محمدی

مهر ماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهارنامه

این جانب فاطمه جهانگیری (۸۷۰۰۲۱) دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سلمان فارسی کازرون اظهار می‌کنم که این پایان‌نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظهار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان‌نامه ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق آیین‌نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

به نام خدا

دعا و مناجات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری

(اسرارنامه - الهی نامه - مصیبت نامه - منطق الطیر و دیوان)

به کوشش

فاطمه جهانگیری

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی

از فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه سلمان فارسی کازرون

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه:

..... دکتر سید محتشم محمدی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته)

..... دکتر خیراله محمودی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی

..... دکتر خرمایی، استادیار بخش روانشناسی

مهرماه ۱۳۹۰

تقدیم به آنان که دستان سبز دعایشان هرگز از آستانه ی حق کوتاه نمی شود

و

ترنم مناجات های شبانه شان موسیقی عالم را دل نواز تر می کند.

سپاسگزاری

سپاس فراوان خدای را که به من عنایت فرمود تا در عرصه ی آموختن قدم گذارم و توفیق بهره بردن از گنجینه ی عظیم علم و دانش را به من عطا فرمود تا بتوانم ذره ای بر دانش اندک خود بیفزایم. برخود واجب می دانم که از زحمات بی دریغ استاد ارجمند، جناب آقای دکتر سید محتشم محمدی که در این راه صبورانه یاری گر من بودند، قدردانی نمایم و همچنین جناب آقای دکتر محمودی و جناب آقای دکتر خرمایی که با راهنمایی های ارزشمندشان توانستم این رساله را تدوین کنم.

چکیده

دعا و مناجات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری
(اسرارنامه - الهی نامه - مصیبت نامه - منطق الطیر و دیوان)

به کوشش

فاطمه جهانگیری

دعا و مناجات یکی از مضامین عمده ی اشعار عطار را تشکیل می دهند که قسمت اعظم آنها در مثنوی های شاعر و بخشی در دیوان سروده شده است. عطار برای بیان مقاصد خود به طریق تمثیل حکایتی را عنوان کرده و سپس با توجه به موضوع آن ها به دعا و مناجات با خداوند پرداخته است. شاعر ضمن پرداختن به دعا و مناجات، عقاید خود و شخصیت های آثارش را درباره ی این موضوع بیان کرده و به آموزش دعا و مناجات پرداخته است. رساله ی حاضر در هفت فصل تنظیم شده که فصل اول شامل کلیاتی درباره ی پژوهش است، در فصل دوم نگاهی به زندگی عطار شده است. در فصل سوم، مفهوم دعا و مناجات در قرآن، حدیث و اشعار عطار بررسی شده است. در فصل چهارم، به بررسی حکایات و اشعار عطار که محوریت موضوعی دعا و مناجات دارند، پرداخته شده است. در فصل پنجم به بررسی سبک شناسی ابیات نیایشی و در فصل ششم از تأثیر دعا و نیایش بر آرامش و سلامت روان انسان سخن گفته شده است. در فصل هفتم نیز نتیجه گیری پژوهش انجام شده و در پایان منابع مورد استفاده معرفی گردیده است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

- ۱- کلیات ۲
- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق ۴
- ۳-۱- هدف تحقیق ۴
- ۴-۱- پیشینه ی تحقیق ۴
- ۵-۱- روش تحقیق ۵
- ۶-۱- سؤالات تحقیق ۵
- ۷-۱- فرضیه ی تحقیق ۵

فصل دوم: نگاهی به زندگی عطار

- ۲- نگاهی به زندگی عطار ۷

- ۲-۱- تولّد و وفات ۷
- ۲-۲- مذهب عطار ۹
- ۲-۳- آثار عطار ۱۱
- ۲-۳-۱- اسرارنامه ۱۳
- ۲-۳-۲- مصیبت نامه ۱۴
- ۲-۳-۳- الهی نامه ۱۴
- ۲-۳-۴- منطق الطیر ۱۵
- ۲-۴-۵- دیوان اشعار ۱۵
- ۲-۴- اوضاع نیشابور و تأثیر شرایط آن بر شعر عطار ۱۶
- ۲-۵- تصوّف و عرفان در قرن ششم و هفتم ۱۷
- ۲-۵-۱- عرفان عطار ۱۸

فصل سوم: مفهوم دعا و مناجات در قرآن، حدیث و اشعار عطار

- ۳- مفهوم دعا و مناجات در قرآن، حدیث و اشعار عطار ۲۲
- ۳-۱- تعریف دعا و مناجات (نیایش) ۲۲
- ۳-۱-۱- دعا ۲۲
- ۳-۱-۲- مناجات (نیایش) ۲۳

- ۲۳-۲- تفاوت دعا و مناجات ۲۳
- ۲۶-۳- ضرورت دعا ۲۶
- ۲۷-۴- ضرورت مناجات ۲۷
- ۳۰-۵- دعا در قرآن ۳۰
- ۳۳-۶- دعا در کلام پیامبر و ائمه (ع) ۳۳
- ۳۴-۷- زمان دعا و مناجات ۳۴
- ۳۷-۸- مکان دعا و مناجات ۳۷
- ۳۸-۹- دعا و اجابت ۳۸
- ۴۲-۱۰- آداب دعا و مناجات در آثار عطار ۴۲
- ۴۸-۱۱- در مخالفت و موافقت دعا ۴۸

فصل چهارم: دعاها و مناجات های آثار عطار

- ۵۶-۴- دعاها و مناجات های آثار عطار ۵۶
- ۵۶-۱-۴- دعا در مثنوی های عطار ۵۶
- ۶۰-۱-۱-۴- دعا و اعتراض ۶۰
- ۶۱-۱-۱-۱-۴- اعتراض عارفان ۶۱
- ۶۱-۱-۱-۱-۱-۴- حکایت رابعه رحمها الله ۶۱

- ۶۲..... ۴-۱-۱-۱-۲- حکایت رابعه در راه کعبه
- ۶۳..... ۴-۱-۱-۱-۳- حکایت شیخ نوقانی
- ۶۴..... ۴-۱-۱-۱-۴- حکایت ذوالنون مصری و چهل مرقع پوش
- ۶۵..... ۴-۱-۱-۱-۵- حکایت ذوالنون مصری و گبر
- ۶۶..... ۴-۱-۱-۲- عقلاى مجانين
- ۶۶..... ۴-۱-۲-۱-۱- حکایت موسی و برخ اسود
- ۶۸..... ۴-۱-۲-۲- حکایت دیوانه ای که به حق تعالی گفت: تو که می بری چرا آورده ای
- ۶۹..... ۴-۱-۲-۳- حکایت بزرگی که گرفتار جنون و سرگشتگی شد
- ۷۰..... ۴-۱-۲-۴- حکایت آن مجنون که کلاهی از حق خواست و کسی ژنده دستاری به سوی او افکند
- ۷۱..... ۴-۱-۲-۵- حکایت مجنونی که به خدا گفت: هرگز حلال نمی کنم
- ۷۲..... ۴-۱-۲-۶- حکایت آن مجنونی که به رفتار خداوند اعتراض کرد
- ۷۲..... ۴-۱-۲-۷- حکایت دیوانه ای که به خدا گفت این دستار ژنده ی مرا نیز به عمید خویشان ده
- ۷۳..... ۴-۱-۲-۸- حکایت دیوانه و دیدن مال و ثروت عمید
- ۷۴..... ۴-۱-۲-۹- حکایت آن زاهد و آن عاشق و آن دیوانه که هرکدام از موسی در طور خواهشی داشتند

- ۱-۱-۲-۱۰-۴- حکایت تبدلی که گفت: اگر به من زر نمی بخشی مسجد را بر سرم خراب کن ۷۶.
- ۱-۱-۲-۱۱-۴- حکایت دیوانه ی برهنه ۷۷.
- ۱-۱-۲-۱۲-۴- حکایت دیوانه ای که خشت ویرانه بر سرش فرود آمد ۷۸.
- ۱-۱-۲-۱۳-۴- حکایت دیوانه ای که شاهد قحطی در مصر بود ۷۸.
- ۱-۱-۲-۱۴-۴- حکایت دیوانه ای که از حق کرباس می خواست ۷۹.
- ۱-۱-۲-۱۵-۴- حکایت دیوانه ۷۹.
- ۱-۱-۲-۱۶-۴- حکایت دیوانه که رازی با حق گفت ۸۰.
- ۱-۱-۲-۱۷-۴- حکایت دیوانه ای که کودکان او را سنگ می زدند ۸۱.
- ۱-۱-۲-۱۸-۴- حکایت کشاورز نادان ۸۱.
- ۱-۱-۳-۱-۳-۴- سایر معترضان در اشعار عطار ۸۱.
- ۱-۱-۳-۱-۱-۴- حکایت جبرئیل که از خدا خواست بنده ی عالی مقام پروردگار را ببیند ۸۲.
- ۱-۱-۳-۲-۲-۴- حکایت فرشتگان در روز رستاخیز که خداوند اعمال نیکشان را به انسان ها
بخشید ۸۳.
- ۱-۱-۳-۳-۱-۱-۴- تقاضای موسی از خداوند برای دیدن یکی از اولیا ۸۴.
- ۱-۱-۳-۴-۱-۱-۴- حکایت فرشتگان که به خلیل الله بودن ابراهیم(ع) اعتراض کردند ۸۵.
- ۱-۱-۳-۵-۱-۱-۴- حکایت پیرزن فقیری که پادشاهی کلبه اش را ویران کرد ۸۷.

- ۸۸..... ۴-۱-۲- دعا و عشق
- ۹۲..... ۴-۱-۲-۱- حکایت پسر صاحب جمال و عاشق شوریده حال
- ۹۲..... ۴-۱-۲-۲- حکایت شهزاده ای که مرد سرهنگ بر وی عاشق شد
- ۹۴..... ۴-۱-۲-۳- حکایت رندی که از دکانی چیزی می خواست
- ۹۵..... ۴-۱-۲-۴- عطار و طلب درد عشق
- ۹۶..... ۴-۱-۲-۵- حکایت مجنون در کعبه
- ۹۷..... ۴-۱-۲-۶- حکایت حضرت عیسی (ع) و مرد عابد
- ۹۹..... ۴-۱-۲-۷- دعا برای بهره مندی از درد عشق و یاری خداوند
- ۱۰۰..... ۴-۱-۲-۸- حکایت عاشق شدن شیخ صنعان و دختر ترسا
- ۱۰۲..... ۴-۱-۲-۹- حکایت درویشی که عاشق شاهزاده شد
- ۱۰۴..... ۴-۱-۲-۱۰- حکایت عاشق شدن پادشاه به فرزند وزیر
- ۱۰۵..... ۴-۱-۳- دعا و شوق
- ۱۰۷..... ۴-۱-۳-۱- حکایت زنان مصری و دیدن جمال یوسف (ع)
- ۱۰۸..... ۴-۱-۳-۲- حکایت شعیب (علیه السلام)
- ۱۰۸..... ۴-۱-۴- دعا و توبه
- ۱۱۳..... ۴-۱-۴-۱- حکایت مرد نمازی و مسجد و سگ

- ۱۱۴.....۲-۴-۱-۴- حکایت پیغامبر(ص) و کنیزک حبشی
- ۱۱۴.....۳-۴-۱-۴- حکایت شیخ با ترسا
- ۱۱۵.....۴-۴-۱-۴- حکایت شبلی با ابلیس در عرفات
- ۱۱۷.....۵-۴-۱-۴- حکایت بایزید و زَنّار بستن او
- ۱۱۷.....۶-۴-۱-۴- حکایت گدایی که پس از مرگ به خواب کسی آمد
- ۱۱۸.....۷-۴-۱-۴- حکایت اعرابی در زیارت کعبه
- ۱۲۰.....۸-۴-۱-۴- حکایت اعرابی ای که آب باران به عنوان تحفه نزد خلیفه برد
- ۱۲۱.....۹-۴-۱-۴- ادامه ی حکایت شیخ صنعان و دختر ترسا
- ۱۲۳.....۱۰-۴-۱-۴- حکایت دیوانه و کودکان
- ۱۲۴.....۱۱-۴-۱-۴- حکایت پیر راهبر و جمعی از روحانیان
- ۱۲۴.....۱۲-۴-۱-۴- حکایت آمدن مست به خانقاه
- ۱۲۵.....۱۳-۴-۱-۴- حکایت سلیمان و مورچه
- ۱۲۶.....۱۴-۴-۱-۴- حکایت ابوسعید ابوالخیر و قایم حمام
- ۱۲۶.....۵-۱-۴- دعا و اضطرار
- ۱۲۸.....۱-۵-۱-۴- حکایت زن صالحه که شوهرش به سفر رفته بود
- ۱۳۱.....۲-۵-۱-۴- حکایت بهلول

- ۱۳۲..... ۴-۱-۵-۳- حکایت شیخ ابوسعید ابوالخیر و اسیر
- ۱۳۳..... ۴-۱-۵-۴- حکایت مجنون گرسنه
- ۱۳۴..... ۴-۱-۵-۵- حکایت درخواست دیوانه از خداوند
- ۱۳۵..... ۴-۱-۵-۶- حکایت درخواست شیطان از خداوند
- ۱۳۵..... ۴-۱-۵-۷- حکایت پیر خارکش و سلطان محمود غزنوی
- ۱۳۶..... ۴-۱-۵-۸- حکایت شبلی و دعای عطار برای خود
- ۱۳۷..... ۴-۱-۶-۶- دعا و رضا
- ۱۳۹..... ۴-۱-۶-۱- حکایت حالت ارواح پیش از آفریدن اجسام
- ۱۴۰..... ۴-۱-۶-۲- دعای یکی از بزرگان
- ۱۴۰..... ۴-۱-۶-۳- حکایت دزدی که گرفتار شد
- ۱۴۱..... ۴-۱-۶-۴- حکایت شیطان و مهلت خواستن او از پروردگار
- ۱۴۲..... ۴-۱-۷-۷- دعا و شکر
- ۱۴۳..... ۴-۱-۷-۱- حکایت پیر خارکش
- ۱۴۵..... ۴-۱-۷-۲- حکایت دیوانه ی گرسنه
- ۱۴۸..... ۴-۱-۸-۱- دعای پیامبر(ص) برای امت در شب معراج
- ۱۴۹..... ۴-۱-۸-۲- ادامه ی حکایت آن درویش که از حق سه چیز خواست

- ۱۵۰.....۳-۸-۱-۴- حکایت عطّار که پدرش در حال نزع بود
- ۱۵۱.....۴-۸-۱-۴- ادامه ی حکایت پدر عطّار در حال نزع
- ۱۵۲.....۵-۸-۱-۴- معراج حضرت رسالت علیه الصّلوّه و السّلام
- ۱۵۳.....۶-۸-۱-۴- حکایات عیسی(ع) با جهودان
- ۱۵۴.....۷-۸-۱-۴- حکایت ملکشاه و گاو پیرزن که غلامان سلطان کشتند و خوردند
- ۱۵۵.....۸-۸-۱-۴- حکایت سلیمان(ع) و درخواستن او از حق که ابلیس را برای من به راه آور
- ۱۵۶.....۹-۸-۱-۴- دعای پیامبر(ص) برای امت
- ۱۵۷.....۱۰-۸-۱-۴- حکایت دعا کردن سلیمان(ع)
- ۱۱-۸-۱-۴- ادامه ی حکایت شیخ صنعان آن گاه که مریدان شیخ به دستور مرید آگاه تر به سرزمین روم بازگشتند ۱۵۸
- ۱۶۱.....۹-۱-۴- دعا و توکل
- ۱۶۲.....۱-۹-۱-۴- حکایت عمر که عزم سفرکرد و زنش آبستن بود و سپردن طفل به خدای
- ۱۶۳.....۱۰-۱-۴- دعا در حکایات به گونه ی پرسش و پاسخ
- ۱۶۳.....۱-۱۰-۱-۴- سؤال موسی از حق سبحانه و تعالی
- ۱۶۴.....۲-۱۰-۱-۴- حکایت نمرود
- ۱۶۵.....۳-۱۰-۱-۴- حکایت ملاقات یوسف(ع) با زلیخا

- ۱۶۵.....۴-۱۰-۱-۴- حکایت نوح(ع) پس از رهایی از کفّار
- ۱۶۶.....۴-۱۰-۱-۵- حکایت موسی و شاگردش
- ۱۶۷.....۴-۱۰-۱-۶- حکایت موسی و چهره ی نورانی او
- ۱۶۸.....۴-۱۰-۱-۷- حکایت عیسی(ع) و خُم آب
- ۱۶۸.....۴-۱۱-۱-۱۱- دعا‌های پراکنده در مثنوی های عطار
- ۱۶۹.....۴-۱۱-۱-۱- حکایت پیری که از خدا خواست حجاب از برابرش بردارد
- ۱۷۰.....۴-۱۱-۱-۲- تقاضای فهم معانی
- ۱۷۰.....۴-۱۱-۱-۳- حکایت مرگ فردوسی و دعای عطار
- ۱۷۱.....۴-۱۱-۱-۴- حکایت عطار و پیری که در حال مرگ بود
- ۱۷۲.....۴-۱۱-۱-۵- حکایت ابراهیم ادهم در زیارت کعبه
- ۱۷۳.....۴-۱۱-۱-۶- حکایت بشر حافی که نام حق تعالی به مشک معطر کرد
- ۱۷۴.....۴-۱۱-۱-۷- اعتراف عطار به عجز و ناتوانی خود
- ۱۷۴.....۴-۱۱-۱-۸- حکایت دعا کردن موسی برای خود
- ۱۷۵.....۴-۱۱-۱-۹- حکایت خواجه و دیوانه
- ۱۷۶.....۴-۱۱-۱-۱۰- درخواست رابعه از خداوند
- ۱۷۷.....۴-۱۱-۱-۱۱- حکایت لقمان سرخسی

- ۱۷۸..... ۴-۱۱-۱۲- حکایت نزع خواجه نظام الملک
- ۱۷۹..... ۴-۲- دعا در دیوان عطار
- ۱۷۹..... ۴-۲-۱- دعا و توبه
- ۱۸۷..... ۴-۲-۱- ابیات پراکنده در دیوان با مضمون توبه و طلب آمرزش
- ۱۸۸..... ۴-۲-۲- دعا برای دیگران
- ۱۸۸..... ۴-۲-۳- دعا برای درگذشتگان
- ۱۸۹..... ۴-۲-۴- دعا و رضا
- ۱۹۰..... ۴-۳- مناجات در مثنوی های عطار
- ۱۹۱..... ۴-۳-۱- مناجات از زبان دیگران
- ۱۹۱..... ۴-۳-۱- مناجات درویش
- ۱۹۲..... ۴-۳-۱-۲- حکایت ابوعلی فارمدی
- ۱۹۲..... ۴-۳-۱-۳- حکایت گناهکارِ روزِ محشر
- ۱۹۳..... ۴-۳-۱-۴- حکایت بایزید با آن مرد سائل که او را در خواب دید
- ۱۹۴..... ۴-۳-۱-۵- حکایت شیخ ابوالحسن خرقانی
- ۱۹۵..... ۴-۳-۱-۶- حکایت بایزید بسطامی
- ۱۹۵..... ۴-۳-۲- مناجات از زبان عطار

۱۹۸..... ۳۵-۵۶: ابیات: ۱-۲-۳-۴

۱۹۹..... ۳۳۰۲-۳۳۰۷: ابیات: ۲-۲-۳-۴

۱۹۹..... ۶۵۹۰-۶۵۹۹: ابیات: ۳-۲-۳-۴

۲۰۰..... ۷۰-۹۳: ابیات: ۴-۲-۳-۴

۲۰۲..... ۴-۴- مناجات های شاعر در دیوان

فصل پنجم: نگاهی به سبک شناسی ابیات نیایشی

۲۱۰..... ۵- نگاهی به سبک شناسی ابیات نیایشی

۲۱۰..... ۱-۵- سبک شناسی ابیات نیایشی

۲۱۱..... ۱-۱-۵- تأثیر آیات در شعر عطار

۲۱۳..... ۲-۱-۵- نحوه ی دعا و مناجات

۲۱۴..... ۳-۱-۵- شخصیت پردازی

۲۱۶..... ۴-۱-۵- آرایه های ادبی در ابیات دعا و مناجات

۲۱۷..... ۱-۴-۱-۵- تلمیح

۲۱۷..... ۱-۱-۴-۱-۵- تلمیح به آیات

۲۱۷..... ۲-۴-۱-۵- تلمیح به احادیث

- ۲۱۸..... ۳-۴-۱-۵- تلمیح به حکایتی دیگر از مثنوی ها
- ۲۱۸..... ۴-۴-۱-۵- تلمیح به زندگی پیامبران و قصه های قرآن
- ۲۱۹..... ۲-۴-۱-۵- مراعات نظیر
- ۲۱۹..... ۳-۴-۱-۵- جناس
- ۲۲۰..... ۴-۴-۱-۵- تکرار
- ۲۲۰..... ۵-۴-۱-۵- تصدیر
- ۲۲۰..... ۶-۴-۱-۵- تضاد
- ۲۲۰..... ۷-۴-۱-۵- تشبیه
- ۲۲۰..... ۸-۴-۱-۵- استعاره
- ۲۱۸..... ۹-۴-۱-۵- تشخیص (انسان نمایی)
- ۲۲۱..... ۱۰-۴-۱-۵- واج آرایبی

فصل ششم: تأثیر دعا و نیایش بر آرامش و سلامت روان انسان

- ۲۲۳..... ۶- تأثیر دعا و نیایش بر آرامش و سلامت روان انسان
- ۲۲۳..... ۱-۶- معنویت
- ۲۲۵..... ۲-۶- پیشینه ی دعا و نیایش